

КАТЯ ИССА

Университет по архитектура, строителство и геодезия – София

✉ katyaissa@abv.bg

БЪЛГАРСКИЯТ ЕМИГРАНТСКИ ЕЗИК ПРЕЗ XIX И ПРЕЗ XXI ВЕК: ПРИЛИКИ И РАЗЛИКИ

Всеки език, попаднал в чуждоезиково обкръжение поради емиграцията на свои носители, е подложен на влияние от езика на страната приемник. Българският не прави изключение. В езиковите ситуации извън България в него нахлуват елементи от чуждия език, които постепенно го деформират и след време го заличават напълно. Степента на неговото владение от следващите поколения български емигранти зависи от различни социални, исторически, чисто лингвистични или екстралингвистични фактори, различни на различните места по света, където има български емигрантски общности, както и от различните приоритети на обществата през различните исторически периоди. В статията се прави опит за съпоставителен анализ на два такива периода – XIX и XXI в., различни във всички възможни сфери на човешка реализация, с много противоположни показатели, които оказват влияние върху запазването (съхраняването на езика в диаспората, XIX в.) или изоставянето (забравянето при доброволна делиберация, XXI в.) на първия (родния) език на българските емигранти. Въпреки това в двата изследвани периода се установява нишка на приемственост, която се дължи, от една страна, на нормалните процеси на адаптация на чуждоезичния материал към структурата на заимстващия език, а, от друга страна – на етноспецификата на българите и на особеностите на техния уникален светоглед.

Ключови думи: езикови промени, идентични по насоченост, но различни по своето темпо, социокултурна обстановка през двата периода, диахронен (XIX в.) и синхронен (XXI в.) анализ

Katya Issa

University of Architecture, Civil Engineering and Geodesy – Sofia

✉ katyaissa@abv.bg

BULGARIAN EMIGRANT LANGUAGE IN THE XIX AND XXI CENTURIES: SIMILARITIES AND DIFFERENCES

Every language that finds itself in a foreign language environment due to the emigration of its native speakers is influenced by the language of the host country. Bulgarian is no exception. In the language situations outside Bulgaria, elements of the foreign language invade it, which gradually deform it and after a while erase it completely. The degree of its mastery by the next generations of Bulgarian emigrants depends on various social, historical, purely linguistic or extra-linguistic factors, different in different parts of the

world where there are Bulgarian emigrant communities, as well as on the different priorities of societies in different historical periods. The article attempts to compare the analysis of two such periods – 19th and 21st century, different in all possible areas of human realization, with many opposite indicators that affect the conservation (preservation of the language in the diaspora, XIX century) or the abandonment (forgetting in voluntary deliberation, 21st century) of the first (native) language of Bulgarian emigrants. However, in the two studied periods a thread of continuity is established, which is due, on one hand, to the normal processes of adaptation of the foreign language material to the structure of the borrowing language, and on other hand, to the ethno-specificity of the Bulgarians and their unique worldview.

Keywords: language changes, identical in direction, but different in their tempo; socio-cultural situation during both periods; diachronic (19th century) and synchronous (21st century) analysis

Емигрантските (наследствените) езици се изследват в световен мащаб най-пълно и най-точно от интердисциплинарните науки: социолингвистика, психолингвистика, етнолингвистика, лингвогеография и т.н., всички до една възникнали и утвърдили се през XX в. Този огромен период от 100 години, натоварен с най-много дефиниции, конкретна информация, изследвания върху езиковите контакти, билингвизма и диглосията, промените, интерференциите в отделните езици и т.н., съзнателно се изключва от предлагания тук съпоставителен коментар, за да изпъкнат по-ясно разликите между XIX и XXI в. От друга страна, изследванията на езиковите ситуации през XX в. създават впечатление за плавен преход от един езиков вариант към друг – от диалекти към наддиалекти, мезолекти, социолекти, професиолекти, а при наличните билингвални ситуации – към смесени (междинни) езици, към креолизиранни варианти, пиджинизирани райони – естествени процеси и изкуствени политики, водещи до изчезването на много национални езици, говорени от емигрантските общности или от цели малобройни народи, носители на т.нар. „малки“ езици. В този смисъл XX в. е мост между другите два, „въжен“ мост (поради лъкатушенията във всички посоки, предизвиквани от смесени идиолекти и превключване на кодове), но спойка и сплав: „жилав въжен мост“, по който в езика на българските емигрантски общности върви приемственост. *Целта на настоящата работа е да установи тази приемственост, като проследи състоянието на българския език зад граница през XIX в., преди емиграцията да бъде желана и надеждна (каквато е през XX в.) и след резултатите от глобализацията (която в XXI в. е факт), както и да съпостави промените, които се извършват с езика ни. Те се оказват идентични по насоченост, но различни по своето темпо за двата изследвани периода. Тези промени, анализирани през XX в. по отношение на близкото минало, предсказани от футурологията по отношение на близкото бъдеще, имат различно отражение върху*

живота на българските емигранти, въпреки неотклонния вектор на тяхното движение. При съпоставка в така очертаната координатна система на пространство (извън България) и време (XIX и XXI в.) се вижда, че езикът не е застинала постоянна величина, а е в непрекъснато движение, а векторът, въпреки различната социокултурна обстановка през двата периода, чертае една посока – от свободно владеене на родния език до напълно изместване от езика на страната приемник (още от XIX в.), от глобалния английски (вече през XXI в.), или от трети език, употребяван в обкръжаващата (претопяваща) другоезична среда.

Когато се изследва българският език в неговите проявления извън страната ни, погледнати в исторически контекст като хронология на възникване и развитие в *диахронен аспект*, както и неговото разпространение по цялото земно кълбо днес, в *синхронен аспект*, с установяване на неговото наличие или липса, силно или слабо присъствие, добри или лоши перспективи за продължителността на неговия живот, изпъкват постановките на XX век. Предварителните хипотези, че перспективите за запазване на езика ни зад граница са обратнопропорционални на близостта / отдалечеността на новото място от България (колкото по-далечна дестинация са избрали нашите сънародници, толкова по-бързо се отказват от езика си), а също и на времето, прекарано в чужбина (колкото повече години са живели и живеят зад граница, толкова по-често заменят родния български език с чуждия), се потвърждават категорично през XXI в. Още по-сериозен е проблемът за родените в чужбина деца на български семейства, чужди граждани, но наши деца, за които българският език често е напълно непознат, а България – страната, в която просто имат роднини. Единствената правопрпорционална зависимост за езика ни зад граница днес се открива в перспективата за правилна държавна езикова политика, ангажираност на институционално и образователно ниво, участие на българското езикознание в процесите на превръщане на българските училища зад граница в места, където езикът ни може да се съхрани задълго, животът му да се запази и предава от поколения на поколения българи.

Началото на българската емиграция не е XIX в. Сведенията за българските емигранти през годините, предоставяни от различни научни дисциплини, маркират много по-рано основните изселнически потоци, водещи до изграждането на българските общности в различни страни по света. Те започват от разселването на прабългарите на Балканския полуостров (V–VI в.), последвано от славянските преселения (VI–VII в.). Следващите оскъдни данни са за бягствата от османското нахлуване на Балканския полуостров, продължили с различна интензивност през столетията на робството. Най-старата запазена историческа диаспора е на банатските българи, формирана след Чипровското въстание през 1688 г. „Пикът“ обаче на изселването от българските земи е през XVIII и началото на XIX в., провокиран от геополитическите войни на Балканите,

свързани с етнически и религиозни конфликти, разруха, грабежи, заплаха за живота. Тогава се отделя най-многолюдната ни диаспора, формирана като следствие на многото руско-турски войни през този период. Особено в средата на XIX в., след Кримската война (1856), цели семейства, търсещи свобода и спокойствие от турските поробители, кърджалии и даалии, се заселват в безлюдните райони на Руската империя. За тези изселници е характерна безусловната любов към родината, мечтата за завръщане в нея, но и предаността към държавата приемник по обясними причини. Тя продължава да влияе върху поведението им и в по-късни периоди, дори и след попадането на Бесарабия в пределите на трета държава (Румъния, Молдова). Показателен за XXI в. е фактът, че българите в Молдова и Украйна никога не предприемат никакви стъпки към създаване на свой книжовен език върху своите български диалекти, а се обединяват чрез българския книжовен език. Това значително ги улеснява да ползват готовите постижения на нашето словесно богатство, но то говори и за намеренията на тези наши сънародници: те явно търсят пътища да се интегрират с нас, признавайки ни за ядро на българската националност. В полза на този извод говорят и хилядите молби на днешните бесарабски българи да получат българско гражданство и да се преселят в България, т.е. да се репатрират. Бесарабските българи са най-мотивирани „чуждестранни“ студенти в нашите университети. През годините многократно съм правила с тях асоциативни тестове с различни стимули и винаги, дори да нямам нужда за конкретния случай, съм включвала в списъка стимула *България*. Асоциациите на всички мои студенти, без изключение, са две: *родина* и *прародина*. Никога не съм срещала други.

Емиграцията от началото на XIX в. в исторически контекст започва с преселенията на българите като бежанци и трудно се асоциира с днешната, но в диахронен план, макар и с липса на категоричност относно началните изселнически процеси и поредността на масовите преселения, може да се очертаят някои рамки от миналото, да се потърси причината за тази странна (относно различните мотиви за изселване) *приемственост*. Същевременно точно мотивите за изселване показват и онази основна разлика между XIX и XXI в., поради която не наричаме първите изселници емигранти. Има и други разлики. Повечето от данните за XIX в. се отнасят за официално формирани и функциониращи големи общностни групи, чиято общностна обвързаност се изразява в стремеж към съвместен живот – втора разлика спрямо съвременните български емигранти, водеща до заключение за по-дълго запазване на езика в български комуникативен континуум, показателна за сравнение на „старите“ и „новите“, пръснати по целия свят днешни индивидуалисти, както и за причините за владеене или забравяне на българския език съответно от първите и вторите.

Икономическата емиграция в България (истинските емигранти, както условно ги наричам) също води началото си от XIX в. Още преди

Освобождението много българи, вече не само групово, но и поединично, напускат страната, за да търсят по-добър живот, образование, поминък. Така възниква реалната според съвременната дефиниция емиграция: по политически и икономически причини. Тя е насочена към Средна Европа, Северна и Южна Америка и Австралия и се възприема в нашата наука като българска, въпреки че излиза от очертанията не само на Третата българска държава, но и от Македония, Бесарабия, Банат и други задгранични територии, в които се е обособила българска общност при масовото изселване или пък са останали извън пределите на държавата след Освобождението.

Останалите извън пределите на държавата български територии, населени с българско население след Освобождението (1878), Балканските войни (1912–1913) и Първата световна война (1914–1918) не се възприемат като емигрантски общности. След образуването на Третата българска държава за тях се говори като за все още „поробени българи“, с което ясно се определя стратегическата посока в политиката на България – българите в Македония и въпросът за националното обединение. И до днес тези автохтонни общности населяват земи, възприемани като български етнически територии, попаднали в границите на съседни държави по силата на международни договори. Това са българите в Северна Добруджа, Западните покрайнини, Г'ора, Голо Бърдо, Вардарска, Егейска и Преспанска Македония, Одринска и Беломорска Тракия, Южните Родопи. Балканските войни и Първата световна война, свързани с последвалото откъсване на изконните български територии в Добруджа и Западните покрайнини дават живот на нов термин – „български малцинства“ [14]. Съответствието между етнически произход и самоопределение при тези малцинства се запазва поради тяхната многочисленост и компактност. При тях процесът на формиране на етническата идентичност е завършен още при отделянето им от тялото на българската държава, а отношението им към нея е като към прародина. Характерно за XIX в. е, че „при автохтонните български общности и при диаспората ни регионалната самоидентификация доминира над националната, докато при емигрантските общности се предпочита националната самоидентификация“ ([4]: 117). Мисля, че това са имали предвид учените от БАН, търсещи българоезични „на ново място по света“¹, защото при емигрирането си в края на XIX и началото на XX в. в Унгария, Румъния, Чехия, САЩ, Канада, Латинска Америка, Западна Европа, вече по икономически причини, емигрантите все още са се определяли като българи. За съжаление, при повечето от тях са настъпили, както и при всички българи от България, емигрирали през този период, асимилационни процеси,

¹ През 2016 г. в ИБЕ при БАН е изработена Карта на българския език на ново място по света като продължение на съществуващата дотогава Карта на диалектната делитба на българския език, изготвена от доц. Ана Кочева-Лефеджиева и смятана за пионерско постижение в българската лингвистика.

завършили с пълно блокиране на функциите на българския език. Дори някои от тях (бесарабските българи от Бразилия [13]) да са запазили своето име в един своеобразен етновъзродителен процес, днес те са бразилци, потомци на бесарабски българи, потомци на българи от България. Други, произхождащи от част от българското езиково землище – тогава югозападните му региони, които на практика след Освобождението не стават компонент на българската държава – не се идентифицират дори по спомен с нас на новите места, в които живеят. През XXI в. те демонстративно и официално, в държавата си и извън нея, припознават себе си като македонци и езика си като друг. Заради този (наистина друг, макар и само по документи) език дори в диахронен план не определям като българи, нито като български емигранти, и такива български по етнически произход групи, каквито са наследниците на българските колонисти в Трансилвания, които се превръщат в румънци, немци или унгарци; преобладаващата част от българската диаспора в Румънската дунавска низина (областите Олтения и Мултения), която е румънизирана; жителите на Поморавието, присъединено към Сърбия през 1878 г., които са напълно сърбизирани, както и така наречените крашовени в румънската част на Банат, потомци на изселници от българските земи още от XIV в.

Етническият произход и етническото самоопределение са в пряко взаимодействие и взаимозависимост, което е възможност за съществуването на една общност, доколкото идентичността се основава на произхода, но се запазва чрез езика. Затова, колкото и да разсъждаваме за емиграцията в теоретичен план, каквито и точни определения да изкристализират за всички понятия (бежанци, малцинства, емигрантски общности), дори те да се уеднаквят в различните науки с еднолично решение или постигнат консенсус, единственото, което може да определи българоезичния индивид като такъв днес и когато и да било, е *използването на българския език*. Нищо друго. Сред задграничните българи, за които стана дума, такъв тип самоопределение в настоящия момент има само при българските общности в Молдова и Украйна, както и при българите от Западните покрайнини в Сърбия. Днешното население в Бесарабия, Приазовието, Одеска и Кировградска област (вж. [11]: 188–190) е съставено от потомци на наши сънародници от Сливенско, Ямболско и редица други плодородни райони. Поминъкът и битието на тези хора създават условия за известна затвореност и това в продължение на повече от век и половина, почти два, поддържа българския им език, функциониращ под формата на териториални диалекти. В България тези изселници са познати като бесарабски българи, но има също и „таврийски, олшански, одески, николаевски, кримски българи, а също така и общността ни в Румъния, образувана след съединяването на Влашкото и Молдовското княжество през 1861 г.“ ([4]: 93). В съвременния смисъл на думата те не са емигранти. Живеят по модела на етническа и православна българска нация, която извън територията на България (недействителна при из-

селването им, но бленувана за освобождение) съхранява етническата си и религиозната си идентичност, възприема се като органическа част от българската нация и не забравя мечтата си за завръщане в родината. Както повечето неща в държавата ни, българската езикова политика спрямо българското население в Украйна и Молдова никога не е била домислена, нито пробългарски премислена. Обстановката особено през съветския период създава условия за контакт и смесване на нашите сънародници с украинско и молдовско население, а това води до необходимост да се усвои руският език, официален за всички в голямата страна. Ето защо на българския преселник му се налага да стане билингва и трилингва, за да може да оцелее. Българският език (диалект) е семейно средство за общуване, чието бъдеще е сигурно само в чисто българските семейства и донякъде там, където майката е българка. Въпреки това бесарабските българи се оказват креативни в развитието си и предани на обичта си към родината. Неслучайно Първата българска гимназия е тяхно дело. Днес тя е на повече от 160 години (открита през 1858 г.). Намира се в южна Украйна, в Болград, който тогава е бил в пределите на Молдова. Наоколо са разположени села: изцяло български, затворени, компактни, нормално е тук да се запази и езикът. Това „не ново място на света“ няма нищо общо със сегашните „нови места“ и остава завинаги българско. Мотивацията за емиграцията тук е не просто различна от общоприетата. Тя е противоположна на днешната. Тези хора са избягали не от България, а от Османската империя. Идеализирането на България, която в първите години на преселването им е само мечта, се е предало на потомците им и до днес те се обучават в български училища, отдадени на родното българско слово. Тези „болградски“ свещени територии, според мене български от Кубратово време, и днес са жив къс от живия български народ. „Състоянието на другите български общности зад граница е такова, че или самоопределението не е свободен акт, или българският им произход е загубил етноопределящото си значение, или идентичността е накърнена, което пък води до проблеми при самоопределението“ ([4]: 119).

В периода на османското владичество всички българи от територията на днешна България са поданици на Османската империя, имат османско гражданство, както се казва днес. За тяхното самоопределение знаем не само от героичните събития, продължили до Освобождението и Съединението с тяхно участие, но и от поведението на известни „истински“ емигранти, избрали живота в чужбина, за да създадат социални контакти, да получат по-добро образование, работа и престиж. По признака *мотиви за емиграцията* те приличат на съвременните емигранти. По признака *поведение след емигрирането* – не чак толкова. Имам предвид средата на XIX в. и делото на Евлоги и Христо Георгиеви, меценатите, завещали всичко на България, основатели на известната „Добродетелна дружина“ – организация на заможни българи, която си поставя за цел освобождение на българските земи от османско иго.

Дружината подпомага финансово и организационно революционерите. Центърът на организацията набира български доброволци за руската армия в Кримската война (1853 – 1856) от Букурещ, а в последвалите години набавя солидни средства за осигуряването на образование на редица видни българи. На щедрото дарение на Евлоги Георгиев дължим съществуването на Софийския университет! Следва да упоменем делото на Евстрати Гешов, заминал за Англия през 1865 г., придружен от цялото си семейство, за да открие клон на търговско-банкерската къща „Братя Гешови“. Те остават там седем години, като дейността им в България е свързана с продажба на мед и платове, а изнасят розово масло и кожи. Кантората е закрыта през 1872 г. По това време Иван Евстратиев Гешов (академикът милионер, един от преобразувателите на Българското книжовно дружество, работил активно за нашето просвещение, а след Освобождението финансирал (станал единствен спонсор, както се казва сега) на сградата, в която Дружеството се превръща в академия – днешната БАН) учи английски език, през 1866 г. се записва в „Оуенс колидж“ (Owens College), а по-късно в известния манчестърски „Виктория юнивърсити“ ([10]: 12–13). Англия по това време е място за търговия и работа и преобладаващият мотив за имиграцията е икономически. Миграцията към Лондон е твърде незначителна като брой емигриращи, но градът (Лондон) е важно място за подпомагане на Априлското въстание, за създаването на Българското книжовно дружество в Браила, за развитието на новоосвободената ни държава. През 1871 г. от Кралството помагат и Харалампи Левтеров, по-късно Йордан Вълчов и други българи, заминали (нарочно повтарям) като поданици на Османската империя и приели британско гражданство в района на Манчестър. За тези първи български емигранти никоя друга държава не може (и не би могла, защото би било смешно) да претендира, че са нейни граждани, а не българи. Най-достойните българи, работили от „друго място“ за България. Освен за големите им дела – в помощ на развитието на науката и образованието в родината, на подготовката на Априлското въстание и Освобождението, за тях има сведения и от битов характер. В семействата си те поддържали изцяло български домакинства, спазвали български традиции и обичаи. След Освобождението през 1878 г. броят им се увеличил, зачестили и смесените бракове между българи и англичанки, и търсенето на работа, и студентската емиграция. За щастие на съвременниците си, повечето студенти от онова време се връщали, за да се борят в България за привилегии на народа си след Освобождението [3].

Езиковедски проучвания за езика на тези емигранти не са правени. Дали в домакинствата им, позиционирани в много по-голяма степен, отколкото би било възможно днес, в пределите на дома, българският език е останал единствен, или поне основен като средство за комуникация, е въпрос на предположение. Навярно е било точно така и причините се крият не толкова в тяхната (на семействата) затвореност,

колкото в духа на епохата. Духът на XIX век е белязан с цялостния исторически живот на българската нация. Той е обвързан преди всичко с общонародните идеали и в такъв смисъл запазването на езика ни е също висока обществена мисия, специфичен начин за служене на своя народ и на задачите на своето време. Краят на XIX в. е последният и най-патетичен период на Българското възраждане и национално-освободителните борби. Той посвещава цялата нация на историческите задачи на времето. Една от най-важните задачи – запазването на езика ни не само като средство за комуникация, а и като еманация на националния манталитет, като висш етнокултурен знак на българите – е съпътствала нашите сънародници, където и да се намират, до края на живота им. За тази цел и народният поет (по думите на Е. Пернишка, посветени на 170-ата годишнина на Иван Вазов) „избира възторжени думи, за да покаже пряко и посредством собствените си творчески изяви „мелодията“, „хубостта и мощта“, „разкоша“ и изразителността на „руйните тонове“ на българския език [...]. Това е отношението на възрожденеца, обладаван от желание да издигне своя народ до равнището на другите, да го защити от чуждото пренебрежение, но и от духовните окови, които дълбоко го сковават“ ([7]: 13). През XIX в. отначало поробената, а после новосъздадената ни държава не само със своята изостаналост, но и със своята съдба на освободена с външна помощ „предизвиква ирония и хулни бележки от чужденци, но и самоирония и прояви на ниско самочувствие предимно у български интелегенти“ ([7]: 13). За съжаление тази нишка от споменатата приемственост между XIX и XXI в. е вплетена в националния ни манталитет и днес. Тя е белег на неоснователното чувство за национален недостиг, което предизвиква през XXI в. (също за съжаление) много често противоположни на възрожденските прояви сред емиграцията, изразяващи се в културна делиберация. Езикът ни през XIX в. (напротив) е част от българската национална идеология и е един от основните фактори, които спомагат не само да се утвърди националното самосъзнание на българина, но и да се превърне то в национално самочувствие. Цялата творческа мощ на възрожденските ни писатели, на образователните ни институции и на обществените нагласи в страната ни се опират на трогателни възрожденски митове, според които „българската земя е най-красивата на този свят, българската история е изпълнена с образи и събития, с които трябва да се гордеем, българинът и българката извършват дела, от които трябва да се възхищаваме“ ([12]: 11). По думите на авторката, също посветени на 170-ата годишнина на Иван Вазов, това подчертано национално самочувствие в творчеството на Патриарха се проявява най-ярко именно тогава, когато все още не е създадено в народа ни или когато в някакво отношение е уязвено.

Въпреки идеализацията на съвсем близкото героично минало, възрожденската литература от края на XIX век не е наивна, както се въз-

приема от модернистичното ни мислене днес, подведено от приповдигнатия патетичен тон в творбите на възрожденските поети и писатели. Самият Вазов „в своето широкообхватно творчество ... съвсем не идеализира всичко българско. Но обгръщайки с критичен поглед и недораслите до високите изисквания на Възраждането някогашни „чичовци“, и пошлия образ на следосвобожденския „практически човек“, и изнемогващите планински села с техния протестен вик: „Елате ни вижте!““, във всяко едно време той неуморно търси и открива светлинки, които да ни вдъхнат национално самочувствие и оптимизъм“ ([12]: 11). Такива „светлинки“ са нужни на българина тогава, нужни са и през XXI в. Въпреки различните причини за емиграция, стремежа към пълноценно вписване в живота на страната приемник, научаването на нейния и на още няколко езика, професионалната реализация и глобалните нагласи, съвременният български емигрант също търси опора във възрожденските идеали и назовава продуктите на своя труд (ресторанти, вестници, училища) и на своята обществена ангажираност (асоциации, събития, дружества) с имената, известни от Възраждането, изписани като заглавия или емблеми дори с правописа ни от онова време². Оказва се, че и днешното индивидуално съзнание на съвременника не се е освободило от комплексите, възникнали през този героичен период от историята ни, нито от желанието да ги изкорени по отношение на всичко българско, най-вече на езика. Въпреки различните нагласи към живота от страна на различните поколения на XIX и на XXI в., в мозайката на нашата родова принадлежност са останали късчета памет, в които най-светлите спомени пазят обичта ни към родния „език свещен“. Емблематичното стихотворение „Българският език“ е написано от Вазов през 1883 г., в първите следосвобожденски години, в отговор на някои обидни съмнения, на които българинът се натъква, „че не сме могли да създадем необходимия на държавата и културата ни книжовен език“ ([12]: 11). Съвременният българин носи в себе си този емоционален товар и днес, във века на глобализацията, и често отстоява езика ни зад граница така, сякаш иска да го „измие“ от „черния срам“, „да го избрише от калта“, сякаш спори с невидим обвинител и враг, който го е поругал с „хули гадки“. За щастие, в съвременния свят никой не си позволява да постави под съмнение съвършенството на езика ни, но за съжаление „създанията на творческата мисъл“ се изисква да бъдат на друг език... Родният български се превръща в един от езиците, които емигрантите владеят, и точно като през XIX в. се капсулира в битовата семейна среда, като средство за роднинска комуникация, без да е издигнат на пиедестал както през XIX в. и без романтичния ореол на възрожденските години. Историческият романтизъм на възрожденско-

² Примерите са многобройни: в. „Будилник“, ресторант „При Странджата“, почти всички патриотични дружества се казват „Родина“, имената на училищата са на възрожденците.

то съзнание, характерно за XIX в., може да създаде грешно впечатление, че езикът на емигрантите се запазва български до края на живота им, заради този ореол. Изследванията на XX век, които го описват, се концентрират главно върху диаспората, където езикът е нормално да се пази поради вече констатираната заедност на избягалите от робството наши сънародници. За емигрантите, заминали за други страни, съществуват само исторически факти. Мисля, че това не трябва да ни подвежда. Структурните фактори при всеки език, който се намира в контакт с друг език, са свързани с организацията на езиковите форми в определена система, в която неминуемо се появяват интерференции от единия език в другия. Получава се междинен език, своеобразна смес, която за всеки език е особена и в значителна степен независима от нелингвистичния опит и поведение. Потапянето на емигранта в „езиковата баня“ на чуждия език го променя по същия начин, както и днес. Българоезичните употреби се заменят с чужди и след време се изключват, дори ако патриотичният култ към славата на българската история е водещ в съзнанието на българина зад граница, дори ако България за него е болка и грижа, красотата ѝ не се забравя и в сънищата му гората ѝ „мирише на младост“. За такива употреби в речта на емигрантите от XIX в. можем да съдим само по художествените произведения и тук ще спомена отново Вазов. Този и днес „незаглъхващ глас, който с най-патетичните слова на българската реч ни напомня, че сме народ“ ([12]: 12), верен на реализма в своите описания, ни представя герои, живеещи или живели зад граница, в чиято социално маркирана или индивидуална реч изобилстват истински интерференции. Изключвам заемките от турския език, които и до днес представляват добра основа за проучване на езиковите контакти в техния класически вид. Имам предвид герои емигранти в Румъния (такива има и в „Немили-недраги“³, и в „Нова земя“⁴, в Русия), и на други места. Да не забравяме, че Вазов нарочно търси български думи от народната реч, „които го впечатляват със своята звучност и образност, стегнатост или синонимно богатство. Оценката на словесните средства най-често се съпровожда от етнопсихологически коментар. Така знаковата роля на езика се обогатява в други посоки: в езика Вазов вижда отразени някои интелектуални народностни качества“ ([7]: 14) и нравствените добродетели на българския народ. Не би могъл да пропусна лексикалните замени от небрежност. С още повече подобни примери се характеризират сатиричните разкази за изображение на политическия живот през 90-те години на XIX в. Ако ги потърсим, ще видим, че сякаш нищо оттогава не се е променило – нито стремежът към демонстрация на чуждици в жалките парламентарни изяви, нито готовността да се откажем от

³ Чичото от Румъния иска да си види „таговата и мошовата“...

⁴ В разговора на току-що върналата се от Русия Невена с един „голубчик“...

българската реч, била тя и „звук сладък, най-мил в звуковете“, за да се представим за по-умни и високопоставени.

След Освобождението от османско робство българската емиграция, вече определена главно като икономическа, се насочва основно към Европа – „Централна“ или „Средна“. Понятието включва едно неоспоримо ядро, съставляващо основната част от земите на бившата Австрийска (респ. Австроунгарска) империя, т.е. Австрия, Чехия, Унгария, Словакия. „Българското присъствие“, разбираемо от своя страна като понятие, е свързано с формирането на обособени български общности в Средна Европа. Миграционните процеси довеждат до оформянето на характерни общности в другоетничната среда, които се самоидентифицират и са идентифицирани от обкръжението си като такива. „Би могло да се твърди, че механизмите на конструирането и конституирането на български общности на териториите на съвременните Австрия, Унгария, Словакия и Чехия са от етнодисперсен тип“ ([6]: 116). По принцип формирането на етнодисперсията като тип човешка общност в другоетнична среда е свързано с миграционни движения от икономически, политически и други подбуди, като миграцията може да бъде и групова, и единична. Общността обаче не е продукт на компактно заселничество и не формира селищни структури. Тя не притежава „своя“ територия, а е разсеяна върху цялата територия на държавата. Може би затова усилията ѝ са насочени най-вече към афиширане на етнокултурна самоличност, а претенциите ѝ могат да стигнат максимално до някакви форми на културна и евентуално професионална автономия. Тук вече се появяват неструктурните фактори, обусловени от отношенията на езиковата система с външния свят. Така завършват процесите на XIX в., различни от съвременните по това, че на много места по света емигрантите на XXI в., за които е по-лесно постижимо да получат признаване на етническата си принадлежност, нямат такива претенции. И все пак, тъй като казаното се отнася за българските общности в средноевропейските страни, трябва да признаем, че на континента се провижда и в този аспект нишка на приемственост. По нея се ориентират всички, които се борят за подобряване на нивото на образованието ни зад граница на територията на Европа. Факт е, че „европейските“ български емигрантски общности са типологично различни от редица от останалите, живеещи в другоетнична среда през XXI в. Това се дължи на отношението им и принадлежността им към европейското начало – отношение, характерно още повече за съвременните емигранти, придобили самочувствие на европейци в началото на XXI в., когато България става страна-членка.

Миграционните процеси през XXI в. се схващат като съществена част от глобализационните и трансформационните. В техните епизодични описания има непростиими размивания, тъй като се опират на данни на самите интервюирани, което е несериозно. Повечето теренни проучвания се извършват от историци, етнологични и етнографи, които

посещават държавни институции, формални и неформални организации с образователна, религиозна, социална или друга цел. Те описват предимно събития, при което споменават какъв е бил броят на присъстващите от българската общност. Какъв е броят на цялата общност не може да каже никой. Тук приемам данните от Уикипедия – около 1 800 000 души⁵. Предполагам, че това са живите емигранти, наши съвременници, и най-важното – регистрираните като българи, неполучилите още чужди паспорти, или запазили своята българска идентичност и гражданство, дори след като са ги получили. С други думи – това са заявилите се като българи по време на преброяванията на чужди населения. Техните нови преселения се наблюдават трудно поради състоянието на движение, в което се намират. Те, за разлика от масовите преселения през XIX в., продължават хаотично, неорганизирано, но непрекъснато и днес. „За разлика от старите, които имат по-организиран и доста по-компактен характер, те са от дифузен (разпръснат) тип и се дължат на икономически причини – търсене на по-високо възнаграждение за положения труд. Страните, към които са се устремили нашите нови преселници, са много богати или по-богати от България и имат възможности за предоставяне на голям брой работни места: Германия, Великобритания, Испания, Франция, Италия, Гърция – в Европа; Канада, САЩ, Аржентина – в двете Америки; Австралия; (Южна) Африка; Кипър, Израел – в Азия. Малко по-компактно се откриват българоезичните в Югоизточната част на Канада (до границата със САЩ); в Чикаго (САЩ); в най-източната крайокеанска част на Австралия. На останалите места – в арабския север на Африка, Китай, Япония и др. българското присъствие е минимално и има само символичен характер“ [2].

Днес, според цитираната статия, най-много български емигранти живеят в САЩ – 300 000 души. Само в Чикаго, „Малката България“, българите са над 50 000. Няма да коментирам мотивите за емиграция в страната на неограничените възможности, нито многобройните български езикови ситуации в 50-те щата там, тъй като сведенията, които имам, са откъслечни и крайно недостатъчни за верни изводи. Те варират от информацията, че българският език е официален език в област Кук на щата Илинойс и продължава да се използва при плащането на данъци в една официална българска езикова ситуация [2], през оптимистични сведения за институции, поддържащи езика ни, като множество американо-български или само български организации, български училища, дружества, асоциации, интернет-портали, всякакви форми на грижа за запазване на българската идентичност, до скептични пародии на всичко това в разказите от книгите на Николай Стефанов „До Чикаго и отзад“ и „Криворазбраната емиграция“⁶. Противоречивата

⁵ https://bg.wikipedia.org/wiki/Български_емигрантски_общности (посетен на 20.07.2019 г.)

⁶ <https://bit.ly/33C17Am> (посетен на 20.10.2019 г.)

информация възпрепятства всякаква ориентация, но показва, че българите зад граница, и когато искат да афишират своята българска принадлежност чрез именуване на институциите с възрожденските символи и превръщането на „Хубава си, моя горо“ в химн на емиграцията, и когато се отказват от нея, за което ги критикува споменатият автор, използват метафорите на Възраждането.

Тук избирам онази част от противоречивата информация, която е положителна, и ще коментирам радостната новина, отнасяща се за лицензирането официално на обучението по български език от 2017 г. в училище „Джон Атанасов“ в Чикаго от Министерството на образованието в щата Илинойс⁷. Това училище става първото българско училище в САЩ, лицензирано и от американското образователно министерство. Признанието на училището носи много предимства за българските ученици. Те ще могат да представят владението на българския език като кредитен предмет в документите си за завършен етап на обучение в американската образователна система. Отговорностите на училището се засилват и са в синхрон с очакваните резултати от дългата битка на Асоциацията на българските училища в чужбина за признаване на българския език като матуритетен в границите на ЕС, както и със съвпадащите по време две нови тенденции в образователните политики на САЩ и България. Българското правителство прие на първо четене през месец март 2019 г. влизането на българските училища зад граница в Закона за общоучилищното образование в България. С въвеждането на Seal of Biliteracy to Recognize Students with Mastery of Two or More Languages (Печат за отличие на учениците, владеещи два или повече езика) държавните училища на територията на Чикаго дават редица предимства на учениците, владеещи чужд и/или майчин език. Съвпадението на всички тези промени на държавно и училищно ниво потвърждават далновидността на цялото училищно ръководство, усърдието в работата на педагогическия колектив, както и готовността му да посрещне новите перспективи в образователното дело на нашата общност в САЩ. Към днешна дата българският език в САЩ чрез сертифициране е признат и в щатите Минесота, Мичиган, Мериленд, Масачузетс, Вирджиния, окръг Колумбия и Северна Каролина. Както се вижда от тези постижения на българските емигранти зад Океана, те не просто се опитват да съхранят своя език, култура, традиции и религия, но и да възпитават младото поколение в съответствие с тях.

Страната с втората по големина българска общност е Германия. Според наличните сайтове за общия брой на българските емигранти там живеят около 70 000 души. Само че, докато успее да извърши някаква подредба, в интернет (по данни на българоезичния сайт с

⁷ <http://www.johnatanasoffschool.com>, посетен на 21. 07. 2019 г.

центра в Чикаго⁸) беше публикувана нова информация. Според нея българите в Германия са се увеличили над пет пъти за последните седем години и сега надхвърляли 400 000. Данните били предоставени от Министерството на външните работи и изпратени на изданието на 31 януари 2019 г. в отговор на въпроси на редакцията на уебсайта. Авторите сравняват новополучените данни с данните от преди седем години (които получили при предишното запитване до МВнР) и обявяват, че през 2011 г. Министерството е дало информация само за 74 869 българи в Германия, а точната цифра през 2019 г. е 416 000, доста над пет пъти повече. Това показва, че българските емигранти в Германия надвишават по брой живеещите в САЩ, Гърция и Испания. Информацията за САЩ съвпада с цитираната от предишния сайт – 300 хиляди, за Гърция също 300 хиляди, за Испания – 250 хиляди. Информацията за Великобритания от 2011 г. била за 100 хиляди души емигранти, а сега те са 200 хиляди, все още пребиваващи (въпреки брекзит). Има данни и за Италия – 120 хиляди, за Канада – 70 хиляди, за Франция 60–80 хиляди, за Австрия – 35 хиляди, за Молдова – 31 хиляди, за Кипър – 25 хиляди, за Чехия – също 25 хиляди, за Южна Африка – 20 хиляди. За Австралия сайтът посочва 10–15 хиляди българи, а за Нова Зеландия – 3–5 хиляди. Интересна е информацията за Турция. В сайта са посочени 350 хиляди, срещу 500 хиляди до преди няколко години. Подобни сравнения се извършват непрекъснато и показват, че българските граждани, освен в Германия драстично, са се увеличили за 7 години и във Великобритания със 100 хиляди, тези във Франция с 30–50 хиляди, а тези в Турция са намалели със 150 хиляди.

Изследванията на съвременните емигрантски общности (за съжаление) все още рядко са езиковедски. Те са посветени на съхраняване на културното ни наследство в емиграция, но са ориентирани към административна и институционална защита на български етнически символи в чужбина. В момента тече проектът „Културно наследство и институционализация на българските исторически и съвременни мигрантски общности отвъд Европа“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към МОН през декември 2018 г. Изпълнява се под ръководството на проф. д-р Владимир Пенчев от Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН. Като подход и методология той стъпва върху резултатите от най-мощното изследване на българските мигрантски общности, реализирано под заглавие „Културно наследство в миграция. Модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина“ (2014/18) отново с подкрепата на ФНИ към МОН. Изследователският екип декларира, че в резултат на културните политики на формираните в рамките на други общества български мигрантски общности се конструира кул-

⁸ www.eurochicago.com, посетен на 22. 07. 2019 г.

турно наследство, което мигрантите не само използват в своите интеграционни и консолидационни (общностни или лични) стратегии, но и съхраняват в консервиран вид много важни елементи на националната култура: език, обичаи, вярвания, празници, паметници, фолклорни текстове⁹. Целта на проекта – да разкрие моделите на функциониране на мигрантските общности именно през призмата на съхраняване на българското културно наследство в другоетничната среда – е изпълнена чрез различни изследователски подходи и методи, различни форми на осмисляне и обобщения, практически и прагматични интерпретации. За съжаление, те не включват изследване на езиковите ситуации. Въпреки че екипите определят езика като най-важния елемент на националната култура (употребявам „екипи“ в множествено число, защото те са се разпръснали и вече са проучили българските общности в Западна, Северна и Южна Европа, както и в САЩ), реалното състояние на българския език, неговото използване или игнориране, се коментира (съобразно тяхната по-широка задача) само по преценка на интервюирани или анкетирани българи зад граница. Въпроси като „Използвате ли българския език и колко често?“, каквито обикновено се задават на респондентите, получават социално желателни отговори, както е в повечето анкети. „Размесени“ с въпроси за национални светини, каквато е например паметникът на Васил Левски, и на българска лютеница и ракия, какъвто е първичният сигнал за носталгия, тези проучвания не могат (и не трябва) да се ангажират с изследването на езика на българските емигранти. В проекта се отчитат стотици часове аудио- и видеозаписи, а и много разнообразни артефакти и инициативи¹⁰, чиято основна насоченост е към взаимовръзката „институция–общност–наследство“. Извършеното изследване на формирането на институции и приобщаването към вече налични такива и тяхната роля за опазването, конструирането и употребите на културното наследство на емигрантските ни общности визира проблема основно през погледа на българските мигрантски общности и във връзка с тяхната консолидация; това е тематизиране на културното наследство като социален капитал. Проектът е от ключова научна и обществена значимост и е актуален предвид европейските и световните изследователски, управленски и социокултурни тенденции. Самите участници го определят като първото по рода си достатъчно мащабно изследване, целящо висококачествени теоретични достижения, както и разполагащо се напълно в духа на дискусиите върху политиките и законодателните мерки във връзка с българите в чужбина. Лично аз мисля, че подобни проекти са нужни и важни, те са народополезни за нас тук. За емигрантите – също, но без да знаят български език, на децата на тези заинтересовани (и

⁹ <http://www.bas.bg/portfolio/културно-наследство-в-миграция-модел/>, посетен на 22. 07. 2019 г.

¹⁰ <http://www.migrantheritage.com>>, посетен на 22. 07. 2019 г.

заинтригувани) емигранти няма да им бъде нужно нашето наследство, защото те няма да го припознават като свое, ако не говорят български език. Защото езикът е основният им етноопределител. Той не е единственият, но *единствен сред другите е абсолютно задължителен* и за тяхното (на другите етноопределители) съществуване. Затова намирам за престъпна спрямо бъдещето на емиграцията и на България необяснимата пасивност на езиковедската ни общност по въпроса.

Не очаквам езиковедската общност да признае своята пасивност по следните причини: първо, тя от години се занимава с езика на малцинствата. Това е факт. Второ, към екипите на етнографските експедиции непрекъснато се присламчват и някои късметлии езиковеди, за да правят анкети на тема „Говорите ли български, къде и колко?“ и да анализират степента на владеене на нашия език само интуитивно, докато другите си вършат работата, позиционирана в предварително набелязаните институции, чрез присъствие и обсъждане на колективни събития. И трето – и методиците са езиковеди. Най-близо до качествени езиковедски изследвания в момента са те. Но и тяхната работа не е (и не трябва да е) езиковедска. Те често пътуват до български училища в различни страни по света с цел подобряване на изучаването на българския език от нашите емигранти там. Издателство „АзБуки“ запознава широката общественост с обучението по български език извън страната. От него научаваме за множеството лекторати в български училища, поддържани от МОН. В рубриката „Ние по света“ се задават параметрите на една, според мене твърде общо афиширана, но добронамерена и теоретично обоснована трансгранична българистика. Методическите екипи провеждат анкети с ученици и учители, изследват както интегративната мотивация на учениците и учителите, така и стремежа на българското училище зад граница към статут на официална образователна институция с висок обществен имидж [5]. Училището се поставя в контекст на мултикултурност и мултиезичност. За глобалистите това е постижение, но нишката на възрожденските идеали изтънява, защото българският език става един от многото в репертоара на новите граждани на света от български произход. Уроците по актуалните за съвременното теми постепенно, но неотклонно заличават патриотичния заряд на XIX в. Вероятно това е нормално...

Учителите в чужбина, които са във връзка с методическите екипи, са добри професионалисти. Техният потенциал трябва да бъде използван от българските институции и да се подготвят нови учители. Във Великотърновския и Софийския университет се направиха опити за магистърски програми, които да обучават студенти за специалисти по преподаване на българския език като втори. Кошмарните програми за обучение от 2014 г. се замениха с нови. Не се изследва обаче наличността и степента на поражения върху родния български език, очевидна и с просто око при емигрантите и дори при студентите бъл-

гари, заминали да следват, а после да се върнат след 5–6 години. Това не е обвинение към изоставящите българския език в ежедневно си общуване. Лекции, семинарни упражнения, изпити, контакти с колеги, контакти в случайните обединения (транспортни средства, магазини, развлечения и под.) – всичко е на другия езиков код. Неусетно за младия човек родният език се маргинализира, активизират се чуждоезиковите конструкции: функционално първият език се превръща във втори.

Голямо значение има и страната, в която емигрантът се е установил. Ако това е славянска страна, езиковата бариера не е непреодолима. На базата на славянския език определени неща се подразбират. Студентите обикновено комуникират на английски, който скоро се превръща в английско-чешко- или -полско-, -словенско- и пр. -български). Ако емигрантът е по-възрастен, той непременно е изучавал в училище и руски език. Емигрирането в неславянска страна е много по-разпространено, но това вече не е свързано с по-голямо напрежение от страна на емигранта, защото младите хора заминават с английски език, усвоен още в България. За да се усвои и езикът на страната приемник, се търсят езикови курсове, в които се предлагат различни стратегии. Най-често това е с посредничеството на английския език, а може и на немския, испанския или френския в зависимост от страната.

Езиковедските проучвания може да разширят спектъра на изследване в много аспекти. Например от гледна точка на времето на оставане в чуждата страна според целта на пребиваването. По този критерий емигрантите се делят на сезонни емигранти (наричани днес гастарбайтери, вместо гурбетчии) и постоянни емигранти. Това деление е изключително важно, тъй като при първата група пораженията върху родноезиковия код са слаби и дори незначителни: една част от времето на членовете на тази група е в родноезикови условия и по този начин те поддържат езиковите си рефлексии на нивото на българите, живеещи постоянно в родината си. По-интересни са групите на постоянните емигранти, защото при тях откъсването от българската среда е основният фактор за промени в родния език – активизирането на друг езиков код и заглъхването на функциите на родния език.

Държавите със сезонни работници от България са много. Например Испания. Ако сезонните работници се изключат от езиковедското изследване, в тази страна остават емигранти, които също могат да се разделят на две: професионалисти – работещи по специалността си образовани хора по двустранно споразумение между България и Испания, или хора с професии и квалификации, които работят по специалността си за по-високи възнаграждения; и бивши гурбетчии, които после си намират работа по специалността и се превръщат в постоянни имигранти, пристигнали често и по роднинска линия при по-рано установили се в страната българи. Така те започват работа в среда от местни жители и общуват с тях на местния код, което води до блокиране на

родния език. С течение на времето интерференцията на чуждоезикови елементи (в различна степен за двете групи: образованите се адаптират по-бързо, за да се впишат в работната среда; общите работници, уредени от роднини в бригадата, по-бавно, поддържайки връзка главно с тях) е неминуема. Очевидно е (не само в Испания, а във всички страни в Европа и Америка), че емиграцията *не е социално хомогенна маса, не са еднакви за всички и условията*, които произтичат от новото битие. Различните емигрантски групи попадат в различна среда и това е огромна пречка пред езиковедските проучвания, ако един ден такива все пак се осъществят.

Езиковедските проучвания не трябва да се изолират от неделните училища на българите по света. Напротив, отговорността им към тях е най-голяма. Конкретната работа на езиковеда, преди предоставянето на учебници – проект, който неколкократно се проваля, без да стресира езиковедската ни общност – трябва да се съсредоточи върху езика на учениците на входното ниво. Само така ще може да се вземат някакви мерки относно начина на преподаване и да се очакват някакви резултати на изходното.

Незнаенето на български от родените зад граница деца в наши семейства не бива да се порицава, нито да плаши изследвателя. Това (незнаенето на български) се случва в някои семейства дори в България. Българският език не е един от така наричаните напоследък „пазарни езици“, „маркетингови езици“ [1], затова родителите въпреки говорят на децата си на английски. Безспорен факт е обаче, че всички езици имат културна значимост; този факт обуславя необходимостта от развитието на културоведски ориентирана методика за преподаването им. Това не се отнася само за преподаването на езика като роден на територията на страната ни. Дори напротив, много по-важно и по-нужно е тази методика да се използва за нашия език извън България, там, където децата са далеч от културните и традиционните национални български ценности. Ако погледнем културологично на българистичните изследвания в чужбина, особено през последните десетилетия, ще трябва да се съгласим с тезата на Галя Симеонова-Конах, която стига до заключението, че през цялото време в дъното им стои именно „Екзотичният Друг“ ([8]: 247). Авторката констатира едно завоалирано „колониално“ отношение във възприемането на българската култура (от Новото време) и въобще към южнославянските филологии, като без съмнение то повтаря западния модел на рецепция. И това, уж наследено от миналото отношение, се оказва всъщност осезателна съвременна тенденция, която (според същата авторка – [9]) не е характерна за старата славянска филология. Очевидно, и днес видимият израз за „Екзотичния друг“ за Запада от миналото се пренася от България в Европа и се отваря там като стара рана. Това налага още повече прилагането на културно ориентираната методика, за да усвоят децата на българите в чужбина

не само/ просто още един език, но и да възприемат този език като свой. Високите претенции на тази методика за изграждане на мирогледа на обучаваните, за формиране на техния манталитет и на представата им за езиковата картина на света, се оправдават от нуждата (повече в чужбина, отколкото в България) от изучаването на език-проводник на националната култура, говорен от личности-носители и творци на тази култура. С такава цел в културоведски ориентираната методика фактите на културата се интерпретират в перспективата на тяхното когнитивно, аксиологично, дейностно и пр. преднамерено овладяване. Нищо от това не може да се постигне в нито едно от училищата в чужбина, ако предварително не се проучи *нивото на владеене на езика* от всеки ученик при неговото постъпване. Кой друг, ако не езиковедите, трябва да оформят нужните критерии? И към кого другите колеги-педагози (кой знае защо перманентно натоварвани да пишат учебници по български език за български ученици в чужбина, въпреки че не са обучавани в преподаването на езика като втори), трябва да се обърнат, ако не към лингвистичната (към българистичната) общност?

Твърде малък процент от съвременните български емигранти ще се завърнат в България, колкото и тъжно да е това. Но и за тях ще трябва методика. За да бъде по-голямо практическото значение на такава методика (за обучение по български език на децата на завърнали се в родината наши сънародници), както и за оптимизиране на езиковото и социокултурното развитие на всеки носител на българския език, живеещ извън България, са нужни *сведения за „срезове“, които характеризират еволюцията в процесите, протичащи в идиолектите на растящите в чужбина българи*. Проучвания трябва да се правят преди момента на тяхното завръщане/ порастване, като се наблегне на особеностите на междинните им езици. Основната задача в дългосрочен план е да се предотврати забравянето на родния български език или да се осигури научаването му за онези, които не са го усвоили интуитивно като деца. Ако лингвистичната общност не си даде сметка, че това са нейни задачи, те ще бъдат изпълнени от други – от асоциациите и сдруженията на самите емигранти, от медиите от България и чужбина, от никога неотказващите се педагогически колективи – автори на учебници, от държавните служители на поредното правителство – и ще бъдат изпълнени може би добронамерено, но не така пълно, не така прецизно и не така професионално, както това би направило българското езиковедско знание. Вече изпускаме момента, в който трябваше да покажем, че може да има практическа полза и от нас.

В сравнителния анализ между XIX и XXI в. не надделяват нито приликите, нито разликите. Те присъстват от двете страни на баланса, готови да се умножават и разпространяват в своите посоки, а в обратната страна асиметрично се умножават и разпространяват противоположните. Основната прилика е в *нивото на владеене на българския*

език зад граница. То непрекъснато спада. Процесът е необратим по лингвистични причини. Като всеки език в чуждоезиково обкръжение, и българският постепенно отшумява, превръща се в смесен, после изчезва. Основната разлика се дължи на екстралингвистични фактори и се изразява в *темпото*, с което функциите на езика намаляват. През ХХІ в. то е значително по-забързано поради темпото на живота на съвременника, чието отражение е езикът. Докато през ХІХ в. може да се констатира някаква статика в компактните български емигрантски общности, благодатна за запазването на езика ни, динамиката във века на високите технологии, както и дифузното разположение на територията на целия свят, много по-бързо налага на съвременния българин да усвои чуждия език и да изостави родния. Като прибавим към това и различните мотиви за емиграция – принудата през ХІХ в. и мечтата за завръщане в родината срещу желаната асимилация през ХХІ в. и твърдото намерение да не се завърнат в България, се очертават *противоположните* тенденции за двата изследвани периода. Останалите характеристики са *идентични*. И днес българинът страда от чувство за национален недостиг, както през Възраждането; и днес надеждата и желанието му за запазване на езика се крепи на училището; и днес българският език е средство за битова, семейна комуникация. Сравнени с разликите, приликите изглеждат безнадеждни. Затова ще завърша с една последна разлика. Почти през целия ХІХ в. ние нямаме държава, а в края новосъздадената Трета българска държава не е развила нито своята наука, нито своята политика. За запазването на езика ни емигрантите разчитат само на любовта си към Отечеството и го превръщат в своя кауза. През ХХІ в. имаме езикознание, с което българската езикова политика засега не се съобразява. Езикознанието няма обществен авторитет и причината за това сме свикнали да търсим у държавата. Но ако хвърлим бегъл поглед към Възраждането, няма как да отречем, че обществен авторитет заслужават само хора с кауза.

Литература

- [1] – Виденов, М. *Езиковедски щрихи и етюди*. Велико Търново: ИК „Знак“ 94“, 2013. 275 с., ISBN 978-954-8305-31-0
- [2] – Кочева, А. Немски лексикални интерференти в смесения език на българите във Виена. // *Българите в чужбина – толкова близо, толкова далече*. Международно електронно реферирано списание за етнология, медиевистика и археология „Онгъл“ 2017. <<http://www.spisanie.ongal.net/broi15.html>>
- [3] – Маева, М. Българската миграция към Великобритания от средата на ХІХ в. до 1944 г. В: Борисова, М., Гергова, Л. и др. (ред. и съст.) *Българи в чужбина, чужденци в България*, София: Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН, 2017, с. 129–142. ISBN 978-954-8458-50-4 3
- [4] – Миланов, Е. Регионални и етнокултурни български общности зад граница. // *Българите в чужбина – толкова близо, толкова далече*. Международно

- електронно реферирано списание за етнология, медиевистика и археология „Онгъл“ 2017. <<http://www.spisanie.ongal.net/broi15.html>>
- [5] – Падешка, М. Българските училища зад граница през погледа на една обществена медия (Национално издателство „АзБуки“ – МОН). В: Борисова, М., Гергова, Л. и др. (ред. и съст.) *Българи в чужбина, чужденци в България*, София: Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН, 2017. ISBN 978-954-8458-50-4 3
- [6] – Пенчев, Вл. Топология на българското в Средна Европа. В: Борисова, М., Гергова, Л. и др. (ред. и съст.) *Българи в чужбина, чужденци в България*, София: Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН, 2017, с. 114–128/ ISBN 978-954-8458-50-4 3
- [7] – Пернишка, Е. Българският език като проблем и етнокултурно явление в творчеството на Иван Вазов. // *Наука*, 2020, № 3, с. 12–16.
- [8] – Симеонова-Конах, Г. *Екзотичният друг*. София, 2004.
- [9] – Симеонова-Конах, Г. Марката/брендът на страната и българистиката в чужбина. // *Език и литература*, 2017, № 1–2, с. 9–21.
- [10] – Стателова, Е. *Иван Евстратиев Гешов или трънливият път на създанието*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1994.
- [11] – Стойков, Ст. *Българска диалектология*. София, 1993.
- [12] – Цанева, М. Незагълхващ глас. // *Наука*, 2020, № 3, с. 11–12.
- [13] – Червенков, Н. При сънародниците ни в Бразилия. // *Българите в чужбина – толкова близо, толкова далече*. Международно електронно реферирано списание за етнология, медиевистика и археология „Онгъл“ 2017. <<http://www.spisanie.ongal.net/broi15.html>>
- [14] – Янев, Й. Българските общности в чужбина и държавната политика към тях – между миналото и бъдещето. В: Борисова, М., Гергова, Л. и др. (ред. и съст.) *Българи в чужбина, чужденци в България*, София: Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН, 2017, с. 8–29. ISBN 978-954-8458-50-4 3